

Perakaunan Hasil Wakaf bagi Majlis Agama Islam Negeri di Malaysia

Fathiyah Abu Bakar¹, Ku Nor Izah Ku Ismail, Chek Derashid, Norfaiezah Sawandi
Muhammad Syahir Abdul Wahab, Suhaimi Ishak

Universiti Utara Malaysia

<https://doi.org/10.58458/ipnj.v09.01.05.0060>

Received: 26 September 2019

Reviewed: 6 November 2019

Accepted: 20 November 2019

Abstrak

Wakaf memainkan peranan penting dalam memacu sosio-ekonomi masyarakat Islam kerana harta-harta wakaf boleh dimajukan dan dibangunkan untuk kemaslahatan awam. Kajian ini bertujuan untuk meneliti amalan perakaunan bagi wakaf di Majlis Agama Islam Negeri (MAIN) di lima buah negeri di Malaysia, dengan memberikan tumpuan kepada pengiktirafan hasil berkaitan dengan wakaf. Untuk tujuan tersebut, penelitian ke atas Laporan Tahunan MAIN bagi tahun kewangan 2016 telah dibuat. Ini diikuti dengan temu bual dengan dua belas orang responden yang terlibat secara langsung dengan pengurusan dan perakaunan wakaf di MAIN berkenaan. Temu bual ini bertujuan untuk mendapatkan maklumat lanjut dan gambaran yang lebih jelas tentang amalan semasa perakaunan bagi hasil wakaf dan mengesahkan apa yang didedahkan di dalam penyata kewangan. Seterusnya, kajian ini akan memberikan beberapa cadangan berhubung dengan perakaunan hasil wakaf. Kajian ini mendapati tidak terdapat keseragaman dalam mengiktiraf, mengukur dan mendedahkan item-item berkaitan hasil wakaf. Diharapkan kajian ini dapat membantu pihak-pihak yang berkepentingan, terutamanya MAIN yang mengurus dana wakaf di Malaysia, dan pihak Jabatan Akauntan Negara Malaysia (JANM) dalam membangunkan piawaian perakaunan yang bersesuaian bagi MAIN dalam mengakaunkan item-item berkaitan dengan hasil wakaf.

Kata kunci: wakaf, perakaunan wakaf, kumpulan wang wakaf, hasil wakaf, Majlis Agama Islam Negeri

1 Penulis adalah Pensyarah di Pusat Pengajian Perakaunan Tunku Puteri Intan Safinaz (TISSA-UUM), Universiti Utara Malaysia. Artikel ini adalah sebahagian daripada dapatan projek penyelidikan yang dibiayai oleh Jabatan Akauntan Negara Malaysia.

Abstract

Waqf plays a vital role in driving the socio-economy of the Muslim community because waqf assets are for the benefit of society. This study aims to examine the accounting practices for waqf at the State Islamic Religious Council (SIRC) of five states in Malaysia, focusing on the recognition of waqf-related income. To this end, a review of the SIRC's Annual Reports for the financial year 2016, followed by a series of interviews with twelve respondents who were directly involved in the management and accounting of waqf in the SIRC. These interviews are intended to provide more information and a better picture of the current accounting practices for waqf revenue and to confirm the disclosure in the financial statements. In turn, this study proposes some suggestions on accounting for waqf revenue. The results of this study show that there is no uniformity in the recognition, measurement, and disclosure of items relating to waqf revenue. This study will assist stakeholders, especially the SIRC, who manage the waqf fund in Malaysia, and the Accountant General's Department of Malaysia in developing appropriate accounting standards for SIRC in accounting for items related to waqf revenue.

Keywords: *waqf, waqf accounting, waqf fund, waqf revenue, State Islamic Religious Council*

Pendahuluan

Di Malaysia, pengurusan wakaf (selain daripada pengurusan zakat dan baitulmal) diletakkan di bawah tanggungjawab Majlis Agama Islam Negeri (MAIN). Wakaf merujuk kepada salah satu daripada bentuk sedekah jariah yang telah disyariatkan oleh Allah SWT dan ia mempunyai tujuan-tujuan yang khusus (Abdullah bin Sheikh Al-Mahfuz Bin Bayyah, 2005). Wakaf telah ditakrifkan sebagai:

“apa-apa hak yang ditahan hak pewakaf ke atas harta tersebut daripada sebarang urusan jual beli, pewarisan, hibah dan wasiat di samping mengekalkan sumber fizikalnya (‘ain). Manfaat harta yang diwakafkan adalah untuk kebajikan umum atau khusus (yang ditetapkan) dengan niat untuk mendekati diri kepada Allah SWT oleh pewakaf. Wakaf merupakan suatu pemilikan yang tidak sempurna kerana pemilikan ‘ain (barangan yang diwakafkan) adalah milik Allah SWT. Manakala, manfaat atau hasil wakaf itu kepunyaan Mawquf ‘Alaih iaitu pihak yang ditentukan menerima manfaat wakaf”

(Jabatan Wakaf, Zakat dan Haji (JAWHAR), 2009)

Wakaf boleh dibahagikan kepada dua kumpulan utama, iaitu wakaf *ahli* (wakaf keluarga) dan wakaf *khairi* (kebajikan). Wakaf keluarga dikhususkan manfaatnya kepada ahli keluarga

dan keturunannya seperti yang ditentukan oleh pewakaf. Wakaf kebajikan pula dibahagikan kepada wakaf khas dan wakaf am. Wakaf khas ertinya sesuatu wakaf yang diwujudkan bagi tujuan *khairat* khusus menurut hukum syarak, sementara wakaf am bermaksud sesuatu wakaf yang diwujudkan bagi tujuan *khairat* umum menurut Hukum Syarak. Kedua-dua wakaf khas dan am ini merupakan wakaf utama yang diuruskan MAIN.

MAIN mempunyai peranan penting untuk mengurus dana wakaf, selain daripada dana zakat dan baitulmal. Dana yang diuruskan adalah sangat besar dan memberi sumbangan yang signifikan kepada sosioekonomi negara seterusnya dalam pembangunan kesejahteraan masyarakat Islam. Merujuk kepada statistik bagi tahun 2013, terdapat 30,888 hektar tanah wakaf di seluruh Malaysia (Rabiatul Hasanah Mahmood et al., 2017). Jumlah yang begitu besar ini sudah tentulah memerlukan kepada pengurusan yang cekap serta telus dan menuntut akauntabiliti sesebuah MAIN dalam menjalankan amanahnya.

Akauntabiliti bermaksud kewajipan seseorang untuk melaporkan tindakan atau tanggungjawabnya dalam melaksanakan tugas-tugas yang telah diamanahkan kepadanya kepada pihak yang berautoriti serta pihak-pihak berkepentingan yang lain. Dalam konteks MAIN, ia bermaksud keperluan untuk melaporkan tindakan atau tanggungjawab yang telah dibuat oleh institusi tersebut dalam melaksanakan tugas-tugas yang diamanahkan kepadanya, khususnya dalam mengurus dana wakaf mengikut keperluan syariah dan perundangan sivil. Seperti yang telah dibincangkan oleh Abdullah et al. (2018), akauntabiliti yang dilaksanakan haruslah menjaga hubungan dengan Allah SWT (*Hablul Min Allah*) dan juga sesama manusia (*Hablul Min An-Nas*). Sebagai institusi yang mengurus harta orang awam yang melibatkan sebahagian besar penduduk Islam Malaysia, sudah tentulah MAIN menjadi perhatian umum yang rata-rata ingin tahu sejauh mana prestasinya dalam mengurus harta-harta yang diamanahkan kepadanya. Tidak seperti syarikat di mana pihak berkepentingan dapat dikenal pasti dengan mudah, pihak berkepentingan MAIN adalah lebih umum dan sukar dikenal pasti. Antara pihak yang berkepentingan adalah pewakaf, penerima manfaat wakaf, penggubal undang-undang dan piawaiian, badan kerajaan yang menyelia dan memajukan institusi wakaf seperti Jabatan Wakaf, Zakat dan Haji (JAWHAR), badan kerajaan yang memberi sumbangan, penyelidik, ahli akademik, ahli politik, badan sukarela, ahli dan badan perniagaan, masyarakat dan orang ramai.

Masyarakat sering mempunyai persepsi yang negatif terhadap MAIN, walaupun pada realitinya dalam banyak keadaan mereka menjalankan tanggungjawab dengan baik. Antara tanggapan negatif adalah MAIN tidak cekap dalam mengurus harta wakaf, sehingga menjejaskan keyakinan orang ramai kepada MAIN (Dalila Daud et al., 2011). Menurut Maznah, Mohamat Sabri dan Radziah (2014), lain-lain penemuan yang boleh menyumbang kepada persepsi yang negatif ini adalah kes di mana MAIN tidak mempunyai rekod akaun wakaf yang terkini (Abdul Rahman et al. 1999), tidak membetulkan dengan segera kesilapan merekod transaksi kewangan (Abdul Rahman & Goddard, 2003), dan menyediakan laporan kewangan yang kurang maklumat kewangan dan perakaunan (Jasni Mohamad Zain, 2006). Kes-kes pecah amanah oleh badan agama yang dihebahkan media juga menjejaskan kepercayaan orang ramai terhadap MAIN (Maznah et al., 2014).

Sebagai institusi yang berperanan menguruskan harta umat Islam di Malaysia, adalah menjadi tanggungjawab MAIN untuk menyediakan laporan kewangan yang relevan dan berguna, bersesuaian dengan keperluan pengguna maklumat dalam menilai prestasi dan kedudukan kewangan sebuah MAIN berhubung pengurusan wakaf, di samping menilai kecekapan dan akauntabiliti MAIN tersebut. Sehubungan itu, segala maklumat berkaitan seperti amaun pengumpulan harta wakaf perlulah didedahkan di dalam laporan kewangan, sekaligus dapat menterjemahkan akauntabiliti dan ketelusan MAIN kepada pemegang taruh seperti pewakaf, penderma dan pemberi *sadaqah*, institusi berkepentingan dan pembuat polisi yang ingin tahu antara lain, bagaimana dana tersebut dimanfaatkan.

Namun, buat masa ini, belum ada piawaian perakaunan yang membincangkan secara khusus bagaimana urus niaga berkaitan wakaf harus diakaunkan oleh MAIN. Ini kerana pentadbiran dana wakaf adalah tertakluk kepada enakmen di negeri masing-masing. Oleh itu, penyelidik menjangkakan terdapat perbezaan dari segi amalan perakaunan bagi wakaf di setiap MAIN.

Kajian mengenai perakaunan bagi wakaf telah dijalankan oleh beberapa penyelidik seperti Abdullah et al. (2018), Mohd Fairuz Md. Salleh et al. (2018) dan Ahmad Zamri Osman et al. (2018), Lembaga Piawaian Perakaunan Malaysia (MASB) (2014), Hisham, Mohd Nazli, dan Hairul Suhaimi (2016), Nori Yani, Radziah, Aini & Mohd Rizal (2018), Anna & Mohamed Hisham (2015), Dalila et al., (2011), di Malaysia dan Hidayatul Ihsan & Shahul Hameed (2011) di Indonesia. Namun, kajian berhubung hasil Kumpulan Wang Wakaf belum dilaksanakan. Justeru, kajian ini pertamanya cuba meneliti secara terperinci bagaimana MAIN mengakaunkan hasil wakaf dengan memberi fokus kepada pengiktirafan dan pengukuran hasil daripada urus niaga pertukaran dan bukan pertukaran seperti yang disarankan dalam *Malaysian Public Sector Accounting Standards* (MPSAS). Dua MPSAS yang terlibat adalah MPSAS 9 Hasil Daripada Urus Niaga Pertukaran dan MPSAS 23 Hasil Daripada Urus Niaga Bukan Pertukaran. Sehingga penyata kewangan bagi tahun 2016, belum ada MAIN yang menerima pakai kedua-dua piawaian ini. Kedua, kajian ini juga meneliti undang-undang berkaitan pentadbiran kewangan wakaf. Fokus kajian ini adalah kepada lima buah MAIN di Malaysia. Seterusnya, kajian ini akan memberikan beberapa cadangan berhubung dengan perakaunan bagi hasil wakaf. Maka, adalah diharapkan kajian ini dapat memberi sumbangan yang signifikan kepada semua pihak berkepentingan, terutamanya MAIN dalam menyediakan penyata kewangan dan Jabatan Akauntan Negara Malaysia dalam menggubal piawaian perakaunan bagi MAIN.

Sorotan Karya

Peranan Wakaf

Wakaf merupakan salah satu perantaraan di dalam Islam yang memainkan peranan penting bagi mengawal kestabilan sosial dan ekonomi bagi kehidupan umat Islam. Bagi sesuatu komuniti Islam, mereka memerlukan sumber yang berterusan untuk mencapai manfaat yang banyak dalam pelbagai jenis muamalat dan urusan bagi memastikan komuniti tersebut berada dalam keadaan yang kondusif dari segi kehidupannya dan kewangannya. Kebebasan

sesuatu komuniti masyarakat Islam dari segi kewangan dapat membantu daripada berada di bawah kekangan unsur-unsur luar. Perkara ini juga membantu dalam menyelesaikan masalah penyakit sosial yang menyebabkan kepada kemiskinan. Selain itu, wakaf dapat membantu dalam menjadikan masyarakat Islam berada dalam keadaan stabil dari segi hal ehwal fizikal, sosial dan ekonomi.

Oleh yang demikian Allah SWT telah mensyariatkan wakaf bagi mencapai tujuan ini, hal ini kerana wujudnya *ubudiyah* (perhambaan) dalam sesuatu masyarakat adalah dengan stabilnya sosial dan ekonomi. Perkara ini kita dapat perhatikan apabila baginda Nabi Allah Ibrahim AS meminta kepada Allah SWT untuk menjadikan keamanan dari segi sosial dan ekonomi di bumi Mekah supaya baginda dapat menyembahNya dengan cara yang sempurna. Allah SWT telah berfirman yang bermaksud:

“Dan (ingatlah), ketika Ibrahim berdoa: Ya Tuhanku, jadikanlah negeri ini negeri yang aman sentosa, dan berikanlah rezeki dari buah-buahan kepada penduduknya yang beriman di antara mereka kepada Allah dan hari kemudian”.

(QS Al-Baqarah 2:126)

Bagi merealisasikan kestabilan ekonomi dan sosial untuk kemaslahatan umat, Allah SWT menggesa dan mengalakkan hambaNya untuk melakukan amalan bersedekah. Wakaf adalah satu daripada bentuk sedekah jariah yang telah disyariatkan oleh Allah SWT dan ia mempunyai hukum-hukumnya yang tersendiri dan prinsip-prinsipnya berbeza daripada jenis-jenis sedekah yang lain (Abdullah bin Sheikh Al-Mahfuz Bin Bayyah, 2005).

Hal ini kerana wakaf disyariatkan berdasarkan tujuan ataupun *maqasid* yang khusus. Antara *maqasid* wakaf yang dapat diperhatikan daripada pensyariatkan wakaf adalah seperti berikut:

- (1) Mencapai integrasi dan perpaduan sosial, perpaduan ummah;
- (2) Mendidik sikap membantu di dalam kebaikan;
- (3) Mendidik nilai ihsan dan belas kasihan;
- (4) Pembebasan modal dalam bentuk aset dan wang tunai; dan
- (5) Mengekalkan amal *jariah* dalam tempoh yang berterusan dan berpanjangan.

Kajian Lepas Mengenai Perakaunan Wakaf

Kajian yang dijalankan berkaitan dengan perakaunan dan pelaporan kewangan institusi wakaf adalah terhad. Kajian yang agak menyeluruh mengenai perakaunan bagi wakaf adalah yang dijalankan oleh MASB pada tahun 2014 bertajuk Waqf (MASB, 2014). Kajian itu bertujuan untuk menggalakkan perbincangan mengenai isu-isu yang berkaitan dengan perakaunan wakaf. Walau bagaimanapun, ia tidak mengemukakan penyelesaian kepada isu-isu tersebut. Kajian tersebut bukan sahaja tertumpu kepada MAIN, tetapi juga memberi perhatian kepada institusi pengajian tinggi yang diberikan kebenaran oleh MAIN bagi mengurus dana wakaf,

serta sektor korporat. Susulan daripada laporan yang dikemukakan oleh MASB berhubung dengan isu-isu wakaf, satu perbincangan meja bulat telah dilaksanakan pada 17 Oktober 2014 oleh Jabatan Audit Negara yang dihadiri oleh wakil-wakil daripada MAIN, Jabatan Audit Negara, JAWHAR, MASB dan pihak lain yang turut berminat terhadap perkara tersebut. Antara pandangan yang dikemukakan oleh MASB adalah supaya penyata kewangan yang berasingan bagi setiap wakaf hendaklah disatukan. Kedua, penyata kewangan wakaf dan mutawalli (dalam hal ini MAIN) boleh disatukan sekiranya mutawalli mempunyai kawalan ke atas wakaf tersebut. Ketiga, apabila kawalan tidak wujud dan penyatuan tidak diperlukan, mutawalli masih perlu mendedahkan maklumat wakaf di bawah pentadbirannya kerana maklumat tersebut adalah penting kepada pengguna.

Satu lagi kajian berhubung perakaunan wakaf telah dijalankan oleh Hisham, Mohd Nazli, dan Hairul Suhaimi (2016). Kajian ini bukan dijalankan ke atas MAIN, tetapi ke atas dua badan korporat yang mengendalikan wakaf. Kajian mendapati perakaunan dan pelaporan kewangan bagi aset wakaf adalah bertambah baik dan piawaian perakaunan yang telah dikeluarkan oleh MASB juga telah diguna pakai dalam menyediakan penyata kewangan. Maklumat bukan kewangan juga didedahkan secara meluas dan oleh itu meningkatkan akauntabiliti institusi. Selain itu, kajian mengenai perakaunan bagi aset wakaf telah dijalankan oleh Abdullah et al. (2018), Mohd Fairuz Md. Salleh et al. (2018) dan Ahmad Zamri Osman et al. (2018) telah memberikan cadangan kepada pihak JANM dalam menggubal piawaian berhubung dengan aset wakaf.

Kajian-kajian lain mengenai perakaunan wakaf adalah berkaitan pelaporan aset wakaf oleh MAIN (Nori Yani, Radziah, Aini & Mohd Rizal (2018), sama ada amalan pelaporan kewangan MAIN patuh syariah (Anna & Mohamed Hisham, 2015), pelaporan wakaf (Dalila et al., 2011), dan amalan perakaunan dan pengurusan wakaf di Indonesia (Hidayatul Ihsan & Shahul Hameed, 2011). Oleh kerana belum ada kajian yang diterbitkan berhubung hasil bagi wakaf, adalah wajar bagi kajian ini untuk meneliti perkara tersebut.

Hasil Daripada Urus Niaga Pertukaran

Menurut MPSAS 9, urus niaga pertukaran ialah urus niaga apabila sebuah entiti menerima aset atau perkhidmatan, atau liabiliti dilangsaikan dan secara langsung memberikan nilai yang hampir sama (terutamanya dalam bentuk wang tunai, barangan, perkhidmatan atau penggunaan aset) kepada entiti lain sebagai pertukaran. MPSAS 9 telah membahagikan hasil daripada urus niaga pertukaran kepada tiga komponen utama, iaitu hasil:

- (1) Penyediaan perkhidmatan,
- (2) Jualan barangan, dan
- (3) Penggunaan aset entiti oleh pihak lain yang menghasilkan faedah, royalti dan dividen atau pengagihan yang serupa.

Ketiga-tiga komponen hasil ini akan dikaji di setiap MAIN untuk memastikan bagaimana hasil ini diiktiraf, diukur dan didedahkan terutama yang melibatkan Kumpulan Wang Wakaf.

Hasil Daripada Urus Niaga Bukan Pertukaran

Menurut MPSAS 23, hasil daripada urus niaga bukan pertukaran berlaku apabila sesebuah entiti menerima sumber tanpa memberikan apa-apa ganjaran atau menyediakan ganjaran yang nominal dengan segera sebagai balasan. Dua item utama yang dibincangkan dalam MPSAS 23 adalah cukai dan pindahan. Cukai ialah manfaat ekonomi atau potensi perkhidmatan yang wajib dibayar atau mesti dibayar kepada entiti sektor awam, menurut undang-undang dan/atau peraturan, yang diwujudkan untuk mendatangkan hasil kepada kerajaan. Manakala pindahan pula ialah aliran masuk manfaat ekonomi masa depan atau potensi perkhidmatan daripada urus niaga bukan pertukaran, selain cukai. Ini termasuklah derma, sumbangan dan denda.

Pindahan tidak selalunya bebas daripada syarat. Dalam beberapa keadaan, terdapat syarat pindahan, umpamanya “ketetapan”, “syarat ke atas aset yang dipindah” dan “sekatan ke atas aset yang dipindah” (MPSAS 23). Ketetapan ke atas aset yang dipindah ialah syarat dalam undang-undang atau peraturan, atau kontrak yang dikenakan ke atas penggunaan aset yang dipindah oleh entiti luar kepada entiti pelaporan. Syarat ke atas aset yang dipindah ialah ketetapan yang menyatakan bahawa manfaat ekonomi masa depan atau potensi perkhidmatan yang terkandung dalam aset hendaklah digunakan oleh penerima seperti yang ditentukan atau manfaat ekonomi masa depan atau potensi perkhidmatan itu mesti dipulangkan kepada pemindah.

Perolehan harta wakaf (selain zakat, dan lain-lain sumbangan ke baitulmal) merupakan perolehan daripada urus niaga bukan pertukaran. Walau bagaimanapun, MPSAS 23 tidak membincangkan secara khusus hasil zakat, wakaf dan baitulmal ini. Maka, adalah diharapkan kajian ini dapat mengupas dan membincangkan amalan semasa perekodan dan perakaunan bagi perolehan wakaf dan adakah perolehan ini boleh dianggap sebagai hasil menurut MPSAS 23 di setiap MAIN yang terlibat.

Metodologi Kajian

Kajian ini menggunakan pendekatan kualitatif di mana pengumpulan data dijalankan melalui sesi temu bual dengan responden yang telah dikenal pasti, serta pemerhatian dan penelitian ke atas Laporan Tahunan MAIN bagi tahun kewangan berakhir pada 31 Disember 2016.

Penyelidik membuat temu janji untuk mengadakan sesi temu bual dengan pegawai-pegawai MAIN yang terdiri daripada pegawai kewangan atau akauntan yang terlibat secara langsung di dalam menyediakan laporan tahunan berkenaan. Seramai 12 orang responden daripada lima buah institusi MAIN telah ditemu bual dan pada setiap pertemuan, masa yang diambil adalah sekitar satu hingga dua jam. Terdapat lima buah MAIN yang dikaji yang telah dinamakan

dengan MAIN A, MAIN B, MAIN C, MAIN D dan MAIN E.

Dapatan Kajian dan Perbincangan

Kajian mendapati setiap MAIN mewujudkan Kumpulan Wang Wakaf (KWW atau KW Wakaf) bagi mengakaunkan transaksi berhubung wakaf. KW Wakaf menerima dua bentuk penerimaan aset, iaitu perolehan daripada urus niaga pertukaran seperti sewa, untung pelaburan dan hibah simpanan bank, dan perolehan dari urus niaga bukan pertukaran, iaitu harta atau wang yang diterima daripada pewakaf yang tidak diikuti dengan pemberian balas.

Urus Niaga Pertukaran

Kajian ini mendapati hasil sewa (hasil daripada penyediaan perkhidmatan) merupakan salah satu item hasil penting bagi KW Wakaf setiap MAIN. Hasil ini diperolehi daripada sewaan tanah, bangunan, ruang bangunan atau pejabat, dan peralatan yang diurus oleh MAIN. Dividen dan keuntungan simpanan bank juga merupakan hasil penting daripada urus niaga pertukaran di semua MAIN, di mana kesemua MAIN mempunyai simpanan semasa dan tetap di bank yang berlandaskan Islam. Selain itu, KW Wakaf di MAIN C mempunyai hasil yuran. Jadual 1 menunjukkan jenis perolehan dari urus niaga pertukaran bagi setiap KW Wakaf dan bagaimana perolehan ini diakaunkan.

Jadual 1: Pengiktirafan Hasil Urus Niaga Pertukaran Mengikut Kumpulan Wang (KW)

	MAIN				
	A	B	C	D	E
Sewa tanah/bangunan/ ruang/ alatan	Wakaf Khas: 85% sewa (liabiliti) Wakaf Am: Hasil KW Majlis (Baitulmal)	Hasil KWW	Hasil KWW	Ekuiti KW Baitulmal	Hasil KWW
Yuran	Tiada	Tiada	Hasil KWW	Tiada	Tiada
Keuntungan pelaburan/ dividen simpanan tetap berjangka/ simpanan semasa/ keuntungan takaful	Tiada	Hasil KWW	Hasil KWW	Ekuiti KW Baitulmal	Hasil KWW

Jadual 1 menunjukkan amalan yang berbeza antara MAIN. MAIN B, MAIN C dan MAIN E mengiktiraf semua item yang terlibat sebagai hasil KW Wakaf, sementara MAIN A membahagikan pendapatan sewa harta wakaf khas kepada dua – 85% dianggap sebagai hak KW Wakaf dan direkod sebagai liabiliti (bukannya hasil), sementara 15% lagi sebagai hasil caj perkhidmatan dan direkod sebagai hasil KW Baitulmal (Majlis). Bagi sewa harta wakaf am pula, ia diiktiraf sebagai hasil KW Baitulmal. Amalan ini adalah selari dengan apa yang termaktub dalam enakmen pentadbiran undang-undang negeri tersebut. Bagi hasil-hasil yang lain, ia diakaunkan sebagai hasil KW Majlis. Bagi MAIN D pula, semua hasil-hasil tersebut tidak diakaunkan ke dalam KW Wakaf, sebaliknya kepada KW Baitulmal sebagai ekuiti.

Jadual 2 menunjukkan kaedah pengiktirafan dan pengukuran bagi hasil utama daripada urus niaga pertukaran setiap MAIN. Kesemua MAIN mengakaunkan sewa secara akruan. Bagi lain-lain urus niaga, amalan adalah bercampur, iaitu secara tunai dan akruan. Bagi pengukuran pula, semua MAIN menggunakan nilai saksama.

Jadual 2: Pengiktirafan dan Pengukuran Hasil Urus Niaga Pertukaran KW Wakaf

		MAIN				
Pengiktirafan		A	B	C	D	E
1.	Sewa	Akruan	Akruan	Akruan	Akruan	Akruan
2.	Yuran		Tidak dinyatakan		Akruan	Tunai
3.	Keuntungan Simpanan	Tunai	Akruan	Akruan	Akruan	Tunai
4.	Dividen Dan Lain Pelaburan	Akruan	Akruan	Akruan/ tunai	Akruan	Tunai
	Pengukuran	Nilai saksama	Nilai saksama	Nilai saksama	Nilai saksama	Nilai saksama

Dari segi pendedahan di dalam penyata kewangan pula, amalan bagi setiap MAIN juga adalah berbeza. Kebanyakan MAIN tidak menyatakan dengan spesifik dasar pengukuran yang digunakan. Kebanyakan maklumat mengenai pengukuran diperolehi melalui temu bual dengan pegawai kewangan atau akauntan. Pendedahan mengenai pengiktirafan hasil juga adalah terhad, di mana kebanyakan MAIN menyatakan sama ada diiktiraf secara tunai atau akruan.

Pendedahan MAIN berkaitan hasil urus niaga pertukaran KW Wakaf di dalam penyata kewangan, iaitu sama ada di muka penyata atau di dalam nota kepada akaun adalah tidak konsisten. Ini kerana terdapat MAIN yang mendedahkan secara terperinci, contohnya MAIN B, dan ada sebahagian MAIN yang tidak mendedahkannya secara terperinci.

Urus Niaga Bukan Pertukaran KW Wakaf

Dalam urus niaga bukan pertukaran, sesuatu entiti sama ada menerima daripada atau memberi kepada entiti lain sesuatu nilai, tanpa secara langsung memberi atau menerima nilai yang hampir sama sebagai pertukaran. Menurut MPSAS 23, hasil daripada urus niaga bukan pertukaran bermaksud sesuatu entiti akan menerima sumber tanpa memberikan apa-apa ganjaran atau menyediakan ganjaran yang nominal dengan segera sebagai balasan. Penerimaan wakaf, zakat dan lain-lain sumbangan, derma dan sebagainya oleh MAIN tidak melibatkan pertukaran. Oleh itu, ia adalah tergolong dalam urus niaga bukan pertukaran seperti yang didefinisikan oleh MPSAS 23.

Kesemua MAIN mempunyai Kumpulan Wang Wakaf (disebut sebagai KW Amanah di MAIN A) yang mengakaunkan pemberian harta wakaf oleh pemberi wakaf. Terdapat dua akaun utama, di bawah KW Wakaf, iaitu Akaun Wakaf Khas dan Akaun Wakaf Am. Bagi MAIN A, terdapat satu lagi akaun tambahan, iaitu Tabung Amanah Orang Awam, dan bagi MAIN C, terdapat Akaun Sumbangan dan Pemberian yang diletakkan di dalam KW Wakaf. Jadual 3 menunjukkan kaedah pengukuran, iaitu nilai yang digunakan di dalam merekod terimaan tersebut, dan bagaimana ia direkodkan, iaitu sama ada sebagai hasil, liabiliti atau ekuiti.

Harta wakaf yang diterima oleh MAIN terdiri daripada hartanah, tunai, atau lain-lain seperti peralatan dan sebagainya. MAIN B, MAIN D dan MAIN E tidak mengakaunkan wakaf hartanah, tetapi mempunyai daftar penerimaan harta wakaf dan disenaraikan dalam nota kepada akaun. Manakala, MAIN C pula merekodkannya sebagai wang amanah (liabiliti). Bagi MAIN A pula, hartanah dinilai pada nilai token, iaitu RM10 bagi setiap harta yang diterima tanpa mengambil kira nilai pasaran harta berkenaan, dikreditkan sebagai hasil dan ditutup kepada Akaun Wakaf Khas atau Wakaf Am di bawah Kumpulan Wang Wakaf dan dipersembahkan sebagai liabiliti. Wang tunai dan harta-harta lain direkod pada nilai saksama oleh semua MAIN. Namun terdapat perbezaan dari segi pengiktirafan, iaitu sama ada ia dilaporkan sebagai hasil, liabiliti atau ekuiti seperti yang ditunjukkan di Jadual 3.

Jadual 3: Hasil Daripada Urus Niaga Bukan Pertukaran: KW Wakaf

		MAIN				
		A	B	C	D	E
Wakaf Khas	Hartanah : Direkod pada nilai token (RM10), dan kredit kepada hasil, seterusnya ditutup ke KWW yang dianggap liabiliti	Hartanah: Tidak Diakaunkan	Wang Amanah: Liabiliti	• Wakaf Tunai: Ekuiti • Hartanah: Tidak Diakaunkan	• Wakaf Tunai: Hasil •Hartanah: Tidak Diakaunkan	

Wakaf Am	Hartanah : Direkod pada nilai token (RM10), dan kredit kepada hasil, seterusnya ditutup ke KWW yang dianggap liabiliti	• Hartanah: Tidak Diakaunkan •Wakaf Tunai: Liabiliti •Wakaf Dialisis: Liabiliti	Wang Amanah: Liabiliti	• Wakaf Tunai: Ekuiti • Hartanah: Tidak Diakaunkan	• Wakaf Tunai: Hasil • Hartanah: Tidak Diakaunkan
Tabung Amanah orang awam	Liabiliti	Tidak Berkaitan	Tidak Berkaitan	Tidak Berkaitan	Tidak Berkaitan
Sumbangan dan pemberian	Tidak Berkaitan	Tidak Berkaitan	Hasil	Tidak Berkaitan	Hasil

Berbeza daripada MAIN lain, MAIN E mengakaunkan wakaf tunai bagi kedua-dua wakaf khas dan wakaf am sebagai hasil di dalam Penyata Pendapatan dan kemudiannya di bawa ke KW Wakaf sebagai ekuiti di dalam Lembaran Imbangan. Bagi MAIN D pula, wakaf tunai untuk wakaf khas atau wakaf am direkodkan terus sebagai ekuiti. Namun, MAIN A, MAIN B dan MAIN C merekod wakaf tunai dan lain harta bagi kedua-dua wakaf khas dan wakaf am sebagai liabiliti. Selain daripada terimaan wakaf, MAIN C juga merekod sumbangan dan pemberian yang bukannya harta wakaf sebagai hasil, yang kemudian dimasukkan sebagai sebahagian Kumpulan Wang Wakaf.

Jadual 4 menunjukkan bagaimana item urus niaga bukan pertukaran didedahkan di dalam penyata kewangan MAIN. Pendedahan mengenai dasar perakaunan dan Penyata Pendapatan MAIN adalah tidak seragam. MAIN A dan MAIN C tidak menyatakan dasar, tetapi yang lain-lain menyatakannya. Pendedahan item-item (lokasi dan perincian) juga adalah tidak seragam. MAIN A misalnya melaporkan item-item utama di dalam muka Penyata Pendapatan Disatukan tanpa memperincikannya di dalam Nota. Contohnya item “Sumbangan” yang terdiri daripada harta pusaka dan wakaf hanya diketahui melalui temu bual dengan akauntannya.

Pendedahan oleh MAIN B adalah agak terperinci jika dibandingkan dengan MAIN yang lain. MAIN B melaporkan item-item hasil urus niaga bukan kewangan di dalam empat Penyata Pendapatan (Disatukan dan mengikut Kumpulan Wang) yang dipersembahkan di bahagian muka penyata. Bagi MAIN C pula, pendedahan pendapatan di dalam muka Penyata Pendapatan Disatukan adalah sangat umum. Namun, nota kepada akaunnya agak komprehensif di mana lima Penyata Pendapatan mengikut Kumpulan Wang, termasuk KW Wakaf telah disediakan (Rujuk Jadual 4). Sementara itu, MAIN D mendedahkan Pendapatan dan Pendapatan Lain (selain zakat) secara umum di dalam Penyata Pendapatan Sumber

Am Baitulmal. Bagi MAIN D, wakaf tidak dikira sebagai pendapatan di dalam Penyata Pendapatan. Bagi MAIN E pula, hasil daripada wakaf didedahkan secara umum di dalam Penyata Pendapatan Disatukan. Perincian daripada item-item tersebut kemudian didedahkan di dalam Nota.

Jadual 4: Pendedahan Hasil Urus Niaga Bukan Pertukaran

MAIN	Dasar	Muka Penyata Pendapatan (PP)	Nota
A	Tiada	PP Disatukan	Tiada maklumat terperinci tentang item di dalam Penyata Pendapatan.
B	Ada	<ul style="list-style-type: none"> •PP Disatukan •PP KW Zakat dan Fitrah •PP Sumber Am •PP Wakaf 	Pelbagai pendapatan di dalam setiap Penyata Pendapatan KW diperincikan.
C	Tiada	PP Disatukan	Penyata Pendapatan komprehensif bagi: (a) keseluruhan kumpulan, (b) KW Baitulmal, (c) KW Zakat, (d) KW Wakaf, (e) KW Amanah.
D	Ada	<ul style="list-style-type: none"> •PP Zakat •PP Sumber Am Baitulmal 	Wakaf tidak dikira sebagai pendapatan di dalam Penyata Pendapatan.
E	Ada	PP Disatukan (wakaf merupakan salah satu item)	Wakaf – Wakaf Am dan Wakaf Khas.

Perbincangan dan Cadangan

Kajian ini mendapati terdapat perbezaan antara MAIN dalam mengakaunkan penerimaan harta wakaf. MAIN A umpamanya mengakaunkan harta wakaf dengan menggunakan nilai token (nilai nominal RM10) manakala MAIN B, MAIN C, MAIN D dan MAIN E tidak mengakaunkan penerimaan harta wakaf berkenaan, tetapi hanya menyediakan senarai harta wakaf yang diterima. Penyelidik mencadangkan agar pengukuran penerimaan harta wakaf direkodkan dengan mendebitkan aset tersebut pada nilai saksama bagi aset yang bernilai komersil. Manakala bagi aset yang tidak mempunyai nilai komersil, ianya direkodkan dengan mendebitkan aset tersebut pada nilai token (nominal) sepertimana yang diamalkan oleh MAIN A.

Namun untuk mengkreditkan akaun tersebut, terdapat beberapa pertimbangan yang perlu difikirkan iaitu adakah ia dianggap sebagai (i) hasil dan oleh itu merupakan item dalam Penyata Pendapatan; atau (ii) liabiliti; atau (iii) ekuiti dengan mengkreditkan kepada KW Wakaf (sama

ada wakaf khas atau wakaf am). Persoalan ini akan dikupas pada perbincangan di bawah.

Pengiktirafan Perolehan Wakaf

Dari segi pengiktirafan terdapat perbezaan amalan di kalangan MAIN dan jenis wakaf yang diterima. Wakaf khas diiktiraf sama ada sebagai ekuiti atau liabiliti manakala bagi wakaf am pula, ada MAIN yang mengiktirafnya sebagai ekuiti dan ada yang mengiktirafnya sebagai hasil. Walau bagaimanapun kesemua MAIN menyediakan akaun Kumpulan Wang Wakaf tetapi tidak dibuat pengasingan yang jelas di antara kedua-dua jenis wakaf ini. Penyediaan Kumpulan Wang Wakaf adalah selari dengan Amalan Terbaik Pengurusan Kewangan MAIN dan Manual Pengurusan Wakaf (JAWHAR, 2009).

Daripada kajian dan pemerhatian yang dijalankan, penyelidik mencadangkan supaya kedua-dua jenis wakaf ini (termasuk wakaf tunai) diiktiraf sebagai ekuiti berbanding dengan liabiliti atau hasil. Penerimaan harta wakaf tidak boleh dianggap sebagai hasil kepada penerima (MAIN) kerana tiga (3) prinsip utama undang-undang wakaf ialah ianya tidak boleh dijual, tidak boleh dihibahkan kepada orang lain dan tidak boleh diwarisi (JAWHAR, 2009). Dari segi istilah, wakaf ialah menahan harta dan memberikan manfaatnya pada jalan Allah, dan mendedahkan manfaatnya (faedahnya atau keuntungannya) ke arah kebajikan dari mula hingga akhirnya kepada orang yang ditentukan oleh pewakaf.

Namun, hasil atau manfaat yang diterima daripada harta wakaf seperti sewa dan keuntungan simpanan bank boleh dianggap sebagai hasil yang kemudiannya akan dimanfaatkan oleh pihak yang dinamakan pewakaf. Manfaat ini dianggap hasil daripada urus niaga pertukaran, iaitu seperti yang dibincangkan dalam MPSAS 9 dan seksyen sebelum ini.

Wakaf juga tidak memenuhi definisi liabiliti seperti yang dinyatakan dalam MPSAS 23, kerana penerima tidak mempunyai obligasi untuk memulangkan semula penerimaan berkenaan kepada pewakaf. Oleh yang demikian, penerimaan wakaf sama ada wakaf khas atau wakaf am adalah lebih sesuai diiktiraf sebagai ekuiti. Oleh itu, harta wakaf yang diterima daripada pewakaf adalah bukan hasil daripada urus niaga bukan pertukaran. Namun, kenapa harta wakaf tidak harus dianggap sebagai hasil perlu dibincangkan di dalam piawaian yang bakal diterbitkan nanti. Sekiranya perlu diwujudkan piawaian perakaunan bagi wakaf, perakaunan lebih tertumpu kepada aset dan ekuiti, dan bukannya hasil.

Pendedahan dalam Penyata Kewangan

Dari segi pendedahan di dalam penyata kewangan, kebanyakan MAIN mendedahkan hanya satu Kumpulan Wang Wakaf tanpa dibuat pengasingan di antara wakaf khas dan wakaf am. Penyelidik mencadangkan agar pendedahan untuk kedua-dua kumpulan wang wakaf ini dibuat dan didedahkan secara berasingan sebelum disatukan di dalam Kumpulan Wang Wakaf. Ini akan memberi gambaran yang lebih menyeluruh tentang pergerakan dana bagi kedua-dua jenis wakaf ini. Jadual 5 menunjukkan ringkasan bagi amalan semasa serta

cadangan bagi pengiktirafan, pengukuran dan pendedahan harta wakaf.

Jadual 5: Pengiktirafan, Pengukuran dan Pendedahan bagi KW Wakaf

Isu	Amalan	Keperluan Syariah	Cadangan
Pengiktirafan	<ul style="list-style-type: none"> •Wakaf khas – ekuiti/ liabiliti •Wakaf am – ekuiti/hasil 	Harta wakaf tidak boleh dijual, dihibah dan diwarisi (Enakmen Pentadbiran dan Enakmen Zakat Kedah, Manual Pengurusan Perakaunan Wakaf oleh JAWHAR, JPM (2009)	<ul style="list-style-type: none"> •Wakaf Khas (termasuk wakaf tunai): Diiktiraf sebagai ekuiti •Wakaf Am (termasuk wakaf tunai) – Diiktiraf sebagai ekuiti
Pengukuran	<ul style="list-style-type: none"> •Nilai saksama •Token •Tidak diakaunkan 		<ul style="list-style-type: none"> •Nilai saksama bagi aset yang bernilai komersil •Token bagi aset yang tidak bernilai komersil
Pendedahan	Kumpulan Wang Wakaf terdiri daripada wakaf khas dan wakaf am tanpa pengasingan		Wakaf am dan wakaf khas secara berasingan dalam Kumpulan Wang Wakaf

Kesimpulan

Wakaf merupakan salah satu mekanisma kewangan dalam masyarakat Islam yang boleh membantu membangunkan sosial dan ekonomi ke arah kehidupan yang lebih baik. Dana wakaf yang ditadbir oleh MAIN adalah sangat besar dan menjadi perhatian ramai. Oleh itu, adalah penting supaya ia diakaunkan secara sistematik dan mengikut piawaian perakaunan yang ditetapkan. Namun, disebabkan urus niaga wakaf yang unik, piawaian sedia ada tidak begitu membantu MAIN dalam mengakaunkan urus niaga wakaf, terutamanya tentang pengiktirafan hasil. Kajian ini bertujuan untuk mengkaji perakaunan bagi hasil wakaf di lima buah MAIN di Malaysia. Kajian ini mendapati amalan antara MAIN adalah tidak seragam dalam mengiktiraf dan mengukur hasil wakaf, serta dalam mendedahkan item-item berkaitan wakaf. Penyeragaman adalah penting dalam membantu pemegang taruh menganalisis dan membuat keputusan.

Perbezaan amalan ini adalah disebabkan piawaian dan garis panduan yang digunakan ini didapati tidak dapat memenuhi kehendak atau keperluan MAIN disebabkan urus niaganya yang unik atau tidak sama dengan urus niaga institusi lain, serta patuh syariah. Sebagai contoh, MPSAS yang dikeluarkan oleh JANM tidak sesuai digunakan kerana tidak mengambil kira hasil yang unik yang diperolehi oleh MAIN seperti wakaf. MPSAS 23 Hasil Daripada Urus

Niaga Bukan Pertukaran, tidak membincangkan secara khusus mengenai urus niaga MAIN seperti wakaf dan zakat, sebaliknya menjurus kepada cukai dan lain-lain pindahan. Selain itu, contoh-contoh yang diberikan adalah tidak bersesuaian dengan amalan semasa MAIN. Akibatnya, perekodan perakaunan dan persembahan pelaporan kewangan didapati berbeza atau tidak konsisten antara MAIN walaupun mereka menjalankan operasi yang sama dari sudut pengutipan dan pengagihan hasil wakaf, zakat dan sebagainya (Ku Nor Izah et al., 2018).

Dalam mengukur nilai harta wakaf, penyelidik mencadangkan agar nilai saksama digunakan bagi harta wakaf yang boleh dikomersialkan dan nilai token bagi harta wakaf yang tidak bernilai komersil. Amaun ini hendaklah dikredit kepada ekuiti, dan bukannya sebagai hasil. Ini adalah kerana wakaf tidak boleh dijual, dihibah dan diwarisi. Bagi hasil atau manfaat yang diterima daripada harta wakaf seperti sewa dan keuntungan simpanan bank, ia boleh dianggap sebagai hasil kerana ia memberi manfaat kepada pihak yang dinamakan pewakaf. Manfaat ini dianggap hasil daripada urus niaga pertukaran. Bagi pendedahan pula, kajian ini mencadangkan agar wakaf am dan wakaf khas didedahkan secara berasingan dalam Kumpulan Wang Wakaf.

Adalah diharapkan kajian ini dapat membantu pihak-pihak yang berkepentingan seperti MAIN dalam mengakaunkan urus niaga berkaitan wakaf dan juga kepada JANM dalam menyediakan piawaian perakaunan yang sesuai bagi MAIN. Kajian ini juga membuka ruang kepada penyelidik-penyelidik dalam menjalankan kajian mengenai perakaunan dan pengurusan wakaf dan juga lain-lain sumber seperti zakat dan baitulmal.

Rujukan

- Abdullah Abdul Ghani, Rohami Shafie, Md. Suhaimi Md. Saleh, Faisol Elham, Zaleha Othman, Nasri Naiimi, Fathilatul Zakimi Hamid & Sharofi Ismail., 2018. Perakaunan dan pelaporan kewangan Islam bagi institusi wakaf, zakat dan baitulmal di Malaysia Fasa 2, Zon 2. Putrajaya: Jabatan Akauntan Negara Malaysia.
- Abdullah bin Sheikh Al-Mahfuz Bin Bayyah., 2005. *I'mal al-maslahah fil waqf-sabil istimar najih lil awqaf wa mudoa'fah ujur waqifin*. Bairut: Muassasah Rayyan.
- Abdul-Rahman, A.R. & Goddard, A., 2003. *Accountability verstehen: A study of accounting in state religious councils in Malaysia*. School of Management, University of Southampton.
- Abdul-Rahman, H., Kwan, C. L., & Woods, P. C. (1999). Quality function deployment in construction design: application in low cost housing design. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 16(6), 591–605

Ahmad Zamri Osman, Siti Alawiah Siraj, Maliah Sulaiman, Hafiz-Majdi Ab. Rashid, Muslim Har Sani Mohammad, & Marhanum Che Mohd Salleh., 2018. Perakaunan dan pelaporan kewangan Islam bagi institusi wakaf, zakat dan baitulmal di Malaysia Fasa 2, Zon 3. Putrajaya: Jabatan Akauntan Negara Malaysia.

Anna Che Azmi & Mohamed Hisham Hanifa., 2015. The Sharia compliance of financial reporting practices: a case study on waqf . Journal of Islamic Accounting and Business Research, 6(1), pp. 55 - 72 .

Dalila Daud, Rashidah Abdul Rahman & Zaluddin Sulaiman., 2011. Waqf reporting to fulfill stakeholder attribution in waqf Islamic councils. Business Management Quarterly Review (BMQR), pp. 38-53.

Enakmen Pentadbiran Undang-Undang Islam (Kedah Darul Aman) 2008.

Hidayatul Ihsan & Shahul Hameed Mohamed Ibrahim., 2011. WAQF accounting and management in Indonesian WAQF institutions: The cases of two WAQF foundations. Humanomics , 27(4), pp. 252-269 .

Hisham Yaacob, Mohd Nazli Mohd Nor & Hairul Suhaimi Nahar., 2016. Awqaf accounting and reporting as accountability drivers: evidence from Malaysia . Doha, International Conference on Advances in Business Management and Information Technology .

J. A. N. M., 2013. Malaysian Public Sector Accounting Standards MPSAS 23 revenue from non-exchange transactions. [Online] Available at: http://www.anm.gov.my/images/JANM/Webmaster/PPPA/asas_akruanmpsas/MPSAS_BI/MPSAS_23_ED_7_Final_v1.2_27.07.15.pdf [Accessed 15 April 2018].

J. A. N. M., 2013. Piawaian perakaunan sektor awam Malaysia (Malaysian public sector accounting standards) MPSAS 9 Hasil daripada urus niaga pertukaran. Putrajaya: JANM.

Jasni Mohamad Zain. (2006). Pembangunan tanah wakaf Majlis Agama Islam Negeri Melaka. Universiti Teknologi Malaysia

JAWHAR, 2009. Manual pengurusan perakaunan Wakaf. Putrajaya: Jabatan Wakaf, Zakat dan Haji.

- Ku Nor Izah Ku Ismail, Chek Derashid, Fathiyyah Abu Bakar, Norfaiezah Sawandi, Muhammad Syahir Abdul Wahab & Suhaimi Ishak., 2018. Perakaunan bagi Pendapatan dan Agihan Zakat : Kajian ke atas Institusi Zakat di Utara Malaysia. IPN Journal of Research and Practice in Public Sector Accounting and Management, Volume 8, pp. 49-72.
- MASB Standing Committee, 2014. Review of BNM Shariah Policy Documents from a Financial Reporting Perspective. [Online] Available at: http://www.masb.org.my/pdf.php?pdf=Review%20of%20BNM%20PDs_A5_3oct_v2.pdf&file_path=pdf_file [Accessed 3 July 2018].
- Maznah Zakaria, Mohamat Sabri Hassan, dan Radziah Abdul Latiff., 2014. Pelaporan wakaf di Malaysia: mengenalpasti keperluan maklumat pemegang kepentingan. s.l., PROSIDING PERKEM ke-9.
- Mohd Fairuz Md Salleh, Norida Basnan, Azlina Ahmad, Azizah Mohd Harun, Hairunnizam Wahid, & Ainol Basirah Abdul Wahab., 2018. Perakaunan dan pelaporan kewangan Islam bagi institusi wakaf, zakat dan baitulmal di Malaysia Fasa 2, Zon 1. Putrajaya: Jabatan Akauntan Negara Malaysia.
- Nori Yani Abu Talib, Radziah Abdul Latiff, Aini Aman & Mohd Rizal Palil., 2018. An exploratory study of accounting and reporting practice for waqf among state Islamic religious councils in Malaysia . International Journal of Islamic , Volume 13 June 2018, pp. 90-104.
- Rabiatul Hasanah Mahmood, Nazifah Mustaffha, Latifa Bibi Musafar Hameed, Norhanizah Johari., 2017. Pengurusan wakaf di Malaysia: isu dan cabaran. s.l., Proceeding of the 4th International Conference on Management and Muamalah 2017 (ICoMM 2017).

